

XÜSUSİ MƏKTƏBLƏRDƏ SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN PEŞƏYÖNÜMLÜ FƏALİYYƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ

İlham Dadaşov,

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Dil və

ədəbiyyat kafedrasının baş müəllimi

e-mail: dadasov.ilham.69@bk.ru

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.2025.2.006>

UOT: 37; 377

Xülasə. Məqalədə xüsusi məktəblərdə, müəllim, valideyn və şagird münasibətlərinin lazımi səviyyədə olması təhsilin keyfiyyətinə və yüksək nəticə əldə edərək uğur qazanılması istiqamətində stimulanı qüvvə olaraq göstərilir. Həmçinin müasir dövrdə xüsusi məktəblərdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim-tədris prosesində peşəyönümlü fəaliyyətlərinin təşkili və inkişafı, belə uşaqların yaşadığımız cəmiyyətin bərabər hüquqlu üzvü kimi özlərini hiss etmələrində və cəmiyyətə adaptasiya olaraq bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında, məhz təhsilin önəmli rolu vurğulanır. Bundan əlavə, məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların peşə maraqlarının və qabiliyyətlərinin formalaşması, əməyə psixoloji cəhətdən hazırlığı və psixoloji dəstək üçün müxtəlif formada fəaliyyətə uyğun diaqnostik testlərin və sorğuların keçirilməsinin zəruriliyi qeyd edilir.

Açar sözlər: peşəyönümlü fəaliyyət, müəllim-valideyn əməkdaşlığı, psixoloji-emosional inkişaf, rol oyunları, diaqnostik testlər, reabilitasiya, inklüzivlik, peşə maraqları, strategiya seçimi.

Key words: professional activity, teacher-parent cooperation, psycho-emotional development, role-playing games, diagnostic tests, rehabilitation, inclusivity, professional interests, choice of strategy.

Ключевые слова: профориентационная деятельность, педагогико-родительское сотрудничество, психоэмоциональное развитие, ролевые игры, диагностические тесты, реабилитация, инклюзивность, профессиональные интересы, выбор стратегии.

Müasir dövrdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların peşəyönümlü fəaliyyətlərinin inkişafı, əsasən xüsusi məktəblərdə təlim-tədris prosesinin keyfiyyətli təşkilindən və düzgün istiqamətdə inkişafından çox asılıdır. Yaşadığımız dövrün demoqrafik göstəricisi onu deməyə əsas verir ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyət içərisindəki problemləri və yeri xüsusi olaraq aktualdır. Bu cəhətdən əlil-

liyi olan uşaqların əlillik səbəblərinin öyrənilməsi və araşdırılması, onların müdafiəsi, sağqalma və iştirak hüquqlarının qorunması əsas şərtlərdəndir. Bildiyimiz kimi, müasir sosial siyasətin əsas istiqamətlərindən biri də əlilliyi olan uşaqların müxtəlif fəaliyyət sahələrindəki inkişafının, eləcə də ictimai həyatda məhsuldar və fəal iştirakının təmin olunmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq uşaqların tədris prosesində, xüsusən də peşələrlə bağlı ilkin təsəvvürlərinin formalaş-

masında hansı peşəyə yiyələnmək istəyi və arzusu nəzərə alınmalı, hərtərəfli müzakirə olunmalı və onlara seçdiyi peşələr barədə ətraflı məlumat verilməlidir. Eyni zamanda müasir tələblərə uyğun yeni yaranmış peşələr və əmək bazarının cari tələbi barədə məlumatlandırılmalıdırlar ki, uşaqlarda müəyyən peşələrlə bağlı ilkin təsəvvürlər formalaşsın [4, s.116].

Tədris şəraitində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların peşə maraqlarının və qabiliyyətlərinin öyrənilməsi, xüsusən də bu yönündə maarifləndirmə tədbirlərinin səmərəli şəkildə aparılması, peşəyönümlü fəaliyyətinin düzgün planlaşdırılması, məhz onların bilavasitə gələcəkdə müxtəlif peşələr üzrə bilik və səriştələrə yiyələnməsində, ilkin sahibkarlıq bacarıqlarının aşılmasında, cəmiyyətə adaptasiyasında və bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında önəmli rol oynayır. Bu baxımdan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yaşadığımız cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü kimi özlərini hiss etmələri üçün təhsil olduqca vacibdir və onların hərtərəfli inkişafında stimullaşdırıcı qüvvə olaraq qalır. Eyni zamanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların peşəyönümlü fəaliyyətlərinin keyfiyyətli təminatına və təhsildə aktiv iştirakına müsbət təsir edən bir çox amillər də vardır ki, bunlar da başlıca olaraq onların valideynlərinin təhsil müəssisəsi ilə sıx əməkdaşlıq etməsi və bu təhsil prosesində daha aktiv iştirakıdır [1, s.137]. Belə ki, valideynlərin bu mərhələdə iştirakı və lazım olan dəstəyi göstərməsi, onların öz övladlarını təhsil prosesində daha səriştəli və müstəqil olmağa sövq etməsi, xüsusən də müəllim, valideyn və şagird münasibətlərinin lazımi səviyyədə olması həm təhsilin keyfiyyətinə, həm də ki, əlilliyi olan uşaqların yüksək nəticə əldə edərək uğur qazanmalarına və müəyyən problemlərinin həlli istiqaməti üzrə bir çox nailiyyətlərin əldə olunmasına təsir göstərməklə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesdə müəllim-valideyn əməkdaşlığı və düzgün ünsiyyətin qurulması, əsasən xüsusi məktəblərdə təhsilin keyfiyyətinə təsir edən vacib amillərdən biri olmaqla yanaşı, həmçinin də əlilliyi olan uşaqların təhsili üçün önəmli faktorlardan biridir. Ona görə də mütəmadi olaraq əlil uşaqların valideynləri ilə qarşılıqlı əlaqələr qurmaq, onları təhsil prosesinə cəlb etmək, maarifləndirmə işləri və birgə fəaliyyətlərinin aralıq və son nəticə-

lərinin daim təhlilini aparmaq, eləcə də uşaqları peşə seçiminə yönləndirərkən onların sağlamlıq imkanlarına, maraq, istedad və qabiliyyətlərinə uyğun seçim etmələrinə dəstək vermək lazımdır. Bu işlərin davamlı olaraq sistemli və planlı şəkildə aparılması müəllimlərin, valideynlərin və şagirdlərin konkret olaraq əsas birgə qarşılıqlı fəaliyyət istiqamətlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, düzgün prinsip və metodlara əsaslanaraq tətbiq edilməsi əlilliyi olan uşaqların sabit psixo-emosional sağlam inkişafında, dünyagörüşünün genişləndirilməsində və keyfiyyət baxımından yaxşı təhsil almasında çox mühüm rol oynayır [2, s.72].

Ümumiyyətlə, xüsusi məktəblərdə peşəyönümlü tədbirlərin təşkili zamanı əlilliyi olan uşaqlarda peşə fəaliyyətinə olan şəxsi maraqlarının artırılması, onlarda bu fəaliyyət istiqamətində maraq, meyil və imkanları barədə fikirlərinin formalaşması, müxtəlif sosial və peşə praktikası sahələrində (təhsil, mədəniyyət, incəsənət, səhiyyə, sənaye və kənd təsərrüfatı və s.) ilkin təcrübənin əldə olunması ilə bağlı səmərəli ola biləcək bir çox tədbirlərin keçirilməsi uşaqlarda peşə bacarıqlarının aşkarlanması və onların öz istedadlarının kəşf edilməsi üçün mühüm vasitələrdən biridir. Bu səbəbdən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara yönəlmiş peşəyönümlü tədbirlər sırasında onların fəaliyyətinə, psixoloji durumuna və əxlaqi keyfiyyətlərinə səmərəli təsir edə biləcək müxtəlif peşə sahələrinə aid tədbirlərin keçirilməsini mütləq şəkildə təmin etmək lazımdır. Bununla bağlı olaraq uşaqların marağına səbəb olan bir çox peşələrə uyğun rollu oyunların və yarışların keçirilməsi, sənaye müəssisələrinə ekskursiyaların təşkili, uşaqların əl işlərindən ibarət yaradıcı müsabiqələrin və sərgilərin təşkil edilməsi, dərsləndirən müxtəlif dərəcələrə və bölmələrə cəlb olunmasının təmin olunması və s. kimi əsas və lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Əlil uşaqların özlərini müxtəlif peşə fəaliyyətlərində sınaq şansı və maraq dairəsinə uyğun gələn peşələrin incəlikləri haqqında məlumatlar əldə etmələrinə şəraitin yaradılması peşəyönümü işinin təşkili üzrə maarifləndirmə xarakterli belə tədbirlərin keçirilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu da, nəticə etibarilə əlilliyi olan uşaqların özlərinin istək və arzularına uyğun sonrakı mər-

hələdə düzgün peşə seçimi barədə qərarının qəbul edilməsinə lazımı səviyyədə kömək edə bilər.

Araşdırmalar nəticəsində bəlli olur ki, bu tədbirlərin xüsusi məktəblərdə ilkin olaraq kiçik yaş dövründən, xüsusən də ibtidai sinif mərhələsindən başlayaraq müntəzəm təşkil olunması və aktiv surətdə aparılması çox vacibdir. Ona görə vacib və məqsəduyğundur ki, əsasən bu yaş dövründən uşaqlarda ilkin bilik və bacarıqlar formalaşmağa başlayır. Onların yaradıcı qabiliyyətləri inkişaf edir və şüurlu olaraq öz gələcək müstəqil həyatlarında əmək bazarının tələblərinə uyğun və ona cavab verən müəyyən peşə-təhsil seçimi etməklə, artıq onlar müasir dövrə münasib özlərinin istədikləri peşələrdə dəyərli olduqlarını hiss edirlər [7, s.112]. Onu da qeyd etmək ki, bu işlərin elmi əsaslara söykənərək aparılması əlilliyi olan uşaqların gələcəkdə bir şəxsiyyət kimi püxtələşməsinə, yüksəlməsinə, intellektual vəziyyətlərinə daha güclü təsir edir və onların əməyini stimullaşdırır, həyatla əlaqəsini təmin edir, peşəyönümlərinin müəyyənləşdirilməsində və formalaşdırılmasında müsbət rol oynamaqla yanaşı, nəzərdə tutulan istiqamətdə böyük imkanlar yaradır. Təcrübə göstərir ki, bu imkanlardan düzgün istifadə edərək sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları peşəyönümlü fəaliyyətə təhsil prosesində elə hazırlamaq lazımdır ki, onların gələcəkdə təcrübəli peşəkar kadr kimi yetişməsi üçün yeni müasir texnika ilə qısa bir zamanda davranmağı, ondan istifadə etməyi, işləməyi bacarsınlar və bunun nəticəsində də hər bir əlilliyi olan uşaq yeni mövcud müasir texnikadan düzgün istifadə edərkən keyfiyyətli iş ərsəyə gətirə bilsin. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu müsbət keyfiyyətlərin peşəyönümlü fəaliyyətdə əmək vasitəsilə uşaqlara aşılması fiziki qüsurlu və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası üçün əhəmiyyətli rol oynaması ilə yanaşı, onların cəmiyyətə inteqrasiya olunmasına və peşə hazırlığına əsaslı təsir göstərməklə, onlarda zəhmətsevərlik, dözümlülük, insanpərvərlik, əmək tərbiyəsi, davranış mədəniyyəti, estetik hisslərin və bədii yaradıcılığın inkişafı, yoldaşlıq, dostluq, qayğıkeşlik, xeyirxahlıq və vətənpərvərlik kimi yüksək əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırır [6, s.97].

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların əməyə

psixoloji cəhətdən hazırlığında, peşə maraqlarının və qabiliyyətlərinin formalaşmasında, həmçinin onların bilik, bacarıq və sərişlərinin, sağlamlıq vəziyyətlərinin, sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində, eləcə də onlara psixoloji dəstək olunmasında, məhz diaqnostik testlərin, sorğuların keçirilməsi də zəruri hallardan biridir. Bu məsələlərlə əlaqədar olaraq bir çox testlərdən, xüsusən də tanınmış psixoloq C.L.Holland tərəfindən hazırlanmış “Şəxsiyyət nəzəriyyəsi” və “Holland testi” (insanların 6 şəxsiyyət tipinin olması – realist, intellektual, artistik, sosial, sahibkar və konvensial) sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inkişaf planına uyğun əsas baza aləti olaraq peşə maraqlarının müəyyənləşdirilməsində istifadə edilir [8, s.198]. Bu tipli diaqnostik testlər və sorğuların keçirilməsinin əsas faydalı cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, əlilliyi olan uşaqların maraq dairəsindəki uyğun peşələr və ixtisaslara onların hansı səviyyədə, əsasən də psixoloji, fizioloji, əqli, intellektual və mənəvi cəhətdən hazırlıqlarının nə dərəcədə olub-olmamasının yoxlanılması, fərdi ehtiyaclarının, şəxsi xüsusiyyətlərinin, maraqlarının, ümumi qabiliyyətlərinin və bir çox psixoloji amillərinin öyrənilməsidir. Çünki uşaqlarda bu psixoloji proseslərin öyrənilməsi və onların psixoloji durumunun təyin olunmasının keyfiyyətli tərzdə aparılmasının həyata keçirilməsi əlilliyi olan uşaqların əmək vərdişlərinin aşılmasına, əmək bacarıqlarına müvəffəqiyyətlə yiyələnməsinə və inkişafına yönəlir [3, s.95]. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, bütün bu işlərin həyata keçirilməsində əsas məsuliyyət müəllimlərin üzərinə düşməklə onların peşəkarlıq səviyyəsindən, eləcə də təhsil prosesində keçirdiyi praktik və laborator məşğələlərdə görülən işlərə özünəməxsus şəkildə yaradıcı, yüksək mədəniyyət və pedaqoji ustalıqla yanaşmasından çox asılıdır. Məlumdur ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar həssas qrupa aid olduqları üçün onlarla iş prinsipi müəllimlər tərəfindən elə qurulmalıdır ki, uşaqlar tədris şəraitində özlərinə qarşı hörmət və inamın göstərilməsini hiss etsinlər və özlərinin nə qədər dəyərli, lazımlı olduqlarını anlasınlar. Müəllimlərin bu yönümdə uşaqlara yanaşması onların təhsilini və peşə fəaliyyətlərinin stimullaşdırılmasında geniş perspektiv-

lərin əldə olunmasını təmin edir. Bu nöqteyi-nəzərdən lazımi nailiyyətlərin əldə olunması üçün tədris prosesində müəllimin fəaliyyətində, psixo-pedaqogika və pedaqoji psixologiya da vacibdir, çünki onun psixoloji biliklərə kifayət dərəcədə malik olması sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların pedaqoji prosesini maraqlı, rəngarəng, zövqlü və məzmunlu edir. Müəllimin bu biliklərə yiyələnməsi ona artıq uşaqların psixoloji durumlarını anlamasında, dəyərləndirməsində və onlara fərdi olaraq xüsusi yanaşma prosesində müxtəlif metodlardan istifadə etməsində böyük üstünlüklər verir. Bütün bunlar onu göstərir ki, bu elmi biliklərə istinad etmədən xüsusən də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla təlimdə uğur qazanmaq mümkün deyildir. Tanınmış rus pedaqoqu K.D.Uşinskinin müəllimin pedaqogika ilə yanaşı, psixologiya elmini də dərindən bilməsinin zəruriliyini qeyd etməsi bu cəhətdən çox əhəmiyyətlidir. Onu da qeyd edək ki, bu cür təhsil fəaliyyəti üçün müəllimlərin düzgün planlı şəkildə strategiya seçimi əlilliyi olan uşaqların fəal şəkildə bilik və bacarıqların qavranılması istiqamətində müsbət nəticə əldə etməsində önəmlidir [3, s.74]. Buradan göründüyü kimi, əsas fəaliyyət istiqaməti olaraq təhsil pilləsində müəllimlərin təlim-tədris və tərbiyə prosesində əmək bazarının tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə olan peşə xarakterli təhsil istiqamətinin təşkilinin qurulması nəzərdə tutulur. Ona görə də müəllimlər təhsil fəaliyyətində öz iş sistemlərini elə dinamik qaydada qurmalıdırlar ki, müasir dövrün peşə tələblərinə uyğun daim dəyişə bilsinlər və bu dəyişikliyə hər an hazır olsunlar [5, s.173]. Çünki müasir dövrün sürətli və dinamik inkişafı, həmçinin buna münasib hər zaman dəyişən peşə tələbatları müəllimlərdən bunu tələb edir. Onu da etiraf etmək lazımdır ki, xüsusən də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların peşə hazırlığı özünəməxsus xüsusiyyətə malik olaraq uzun bir proses olduğu üçün müəllimlərdən bu hazırlıq dönməni uğurla aparmaqdan ötrü böyük əmək, səbr və xüsusi peşəkarlıq tələb edilir ki, sonda lazımi nəticəni əldə edə bilsinlər. Bu da sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların gələcək karyera və öz sağlamlılıqlarına uyğun peşə seçimində, ümumiyyətlə, özlərini həyatda müstəqil şəxsiyyət kimi təsdiq etməyində ən vacib və

başlıca şərtlərdən biridir.

Fikrimizcə, müasir dövrün ziddiyyətli, mürəkkəb və müxtəlif yönümlü peşələrinin dəyişkən olması gələcək ölkə iqtisadiyyatının yüksək dinamik inkişafı prosesi şəraitində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları xüsusi metodlarla bu inkişafa uyğun yetişdirmək, hazırlamaq və lazımi səviyyəyə çatdırmaqdan ötrü müəllimin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Və bu işləri lazımi səviyyədə aparmaqdan ötrü müəllim hər tərəfli cəhətdən böyük yaradıcı potensiala malik olmalı və uşaqlarla iş prinsipini düzgün olaraq yaşadığımız dövrün tələblərinə uyğun qurmalıdır. Müəllim peşəyönümlü fəaliyyətində öz üzərində daim çalışmalıdır ki, cəmiyyətin sosial-iqtisadi tələbatına uyğun olaraq müasir dövrün yeni yaranmış peşələrinin tələblərinə cavab verə bilsin [5, s.116]. Həmçinin müəllim inklüziv uşaqların qabiliyyətlərinə, maraq və meyillərinə müvafiq düzgün peşə seçməsində məktəb, ailə, peşə təhsili sisteminin istehsalat kollektivlərinin və ictimaiyyətin birgə fəaliyyətini özünün praktik fəaliyyətində daha geniş formada əhatə edərək əks etdirməli, məhsuldar, səmərəli iş üsullarından və vasitələrindən istifadə etməklə təlim-tədris prosesində peşə fəaliyyətinə uyğun korreksiya işinin elmi-nəzəri əsaslara və prinsiplərə əsaslanaraq aparılmasını keyfiyyətli şəkildə təşkil etməklə optimal nəticə əldə etməlidir.

Nəticə. Beləliklə, yekun olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların peşəyönümlü fəaliyyətlərinin təşkilində, uğurlu və peşəkar fəaliyyətə hazırlanmasında, inkişaf etməsində və cəmiyyətdə özlərinin sağlamlıq imkanlarına müvafiq peşələrə yiyələnməsində məktəbin, ailənin və təhsilalanın birgə qarşılıqlı fəaliyyəti ilə bağlı düzgün təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi çox vacibdir. Bu təhsil strategiyalarının həyata keçirilməsi də gələcəkdə əlilliyi olan uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasında və müxtəlif şəraitlərə asanlıqla adaptasiyasında effektiv təsir etmək qüvvəsinə malik olacaq, müxtəlif peşələrə yiyələnməkdə və səmərəli nailiyyətlər əldə etməkdə çox böyük imkanlar yaradacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. İlyasov M.İ. Peşəyönümünün əsasları (dərs vəsaiti). Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 2011, 324 s.

2. İlyasov M.İ. Peşə, ixtisas seçimi (ye-niyetmə və gənclər üçün elmi-metodik vəsait). Bakı, ADPU, 2015, 100 s.

3. Həmzəyev M. Pedaqoji psixologiya. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1991, 132 s.

4. Orucov Z.N. Peşə təliminin nəzəri və praktiki məsələləri. Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 1997, 228 s.

5. İlyasov M.İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri (monografiya). Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2018, 208 s.

6. Головина Т.Н. Эстетическое воспитание во вспомогательной школе. Москва, Просвещение, 1992, 146 с.

7. Жидкина Т.С. Методика преподавания ручного труда в младших классах коррекционной школы VIII вида (учеб. пособие для студ.высш.учеб.заведений). Москва, Издательский центр Академия, 2005, 192 с.

8. Грошенков И.А. Коррекционно-развивающая направленность обучения рисованию во вспомогательной школе. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе. Москва, «Педагогика», 1980, 224 с.

I.Dadashov

Organization of professional activities of children with disabilities in special schools

Abstract

The article shows that the proper level of teacher, parent and student relations in special schools is a stimulating force for the quality of education and achieving high results. Also, the important role of education in organizing and developing vocational activities of children with disabilities in the educational process in special schools in modern times, in making such

children feel like equal members of the society we live in and in forming a personality as an adaptation to society, is emphasized. In addition, the article notes the need to conduct various forms of diagnostic tests and surveys appropriate to the activity for the formation of professional interests and abilities of children with disabilities, psychological preparation for labor and psychological support.

И.Дадашов

Организация профессионально-технической деятельности детей с ограниченными возможностями здоровья в специальных школах

Аннотация

В статье показано, что в частных школах, особенно в случае правильных взаимоотношений учителя, родителей и учеников, качество образования и способность достигать высоких результатов считаются мотивирующей силой к успеху. Также отмечается, что образование играет важную роль в организации и развитии профессиональной деятельности детей с ограниченными возможностями в образовательном процессе в специальных школах, в оказании им помощи в ощущении себя равноправными членами общества, в формировании их личности в процессе адаптации к обществу. Кроме того, в статье подчеркивается необходимость проведения различных форм деятельности диагностики и обследований для формирования профессиональных интересов и способностей детей с ограниченными возможностями, психологической подготовки к трудовой деятельности, психологического сопровождения.